

Vragen staat vrij

Archibald van Wieringen & Bart Koet (red.)

Berne Media
Halewijn

Vragen staat vrij

Over vragen stellen
als methode in oude en nieuwe
wijsheidstradities

onder redactie van
Archibald L.H.M. van Wieringen
Bart J. Koet

© 2020 de auteurs

© 2020 Berne Media | uitgeverij abdij van berne

www.bernemedia.com

Redactie: Frieda Pruim

Vormgeving omslag en binnenwerk: Peter Slager | Garage BNO

Uitgave in samenwerking met uitgeverij Halewijn nv.

Halewijnlaan 92, 2050 Antwerpen, België

www.halewijn.info

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

ISBN 978-90-8972-400-7

NUR 761

Verschijnt ook als e-book: ISBN 978-90-8972-407-6

Over vragen stellen in oude en nieuwe teksten

Een verkenning

Bart J. Koet & Archibald L.H.M. van Wieringen

De taal wordt wel gezien als een van de meest kenmerkende eigenschappen waardoor een mens zich onderscheidt van een dier. Nu zijn er steeds meer onderzoeken die laten zien dat bijvoorbeeld ook dolfijnen en verschillende apensoorten met elkaar communiceren met behulp van iets dat op een taal lijkt.¹ Mensen die een huisdier hebben, zeggen wel eens dat hun kat of hond met hen praat. Een poes kan heel duidelijk vragen om (meer) eten, om de deur naar buiten open te doen of om geaaid te worden. Dat doet ze niet alleen door haar pootje op je arm te leggen, maar ook door bepaalde geluiden te maken die het baasje al snel begrijpt als een vraag om eten.

De vraag naar eten is ook bij mensen heel belangrijk. Het schijnt dat de vraag ‘Wat eten we vandaag?’ een van de meest voorkomende vragen is in de Nederlandse taal. We zien hier al wel een verschil opduiken tussen de vragen van dieren en die van mensen. Dieren kunnen wel duidelijk maken dat ze iets willen, maar een vraag stellen naar wat ze vandaag te eten krijgen, kunnen ze toch niet echt.

¹ Voor dolfijnen en walvissen, zie bijvoorbeeld Peter L. Tyack/Christopher W. Clark, ‘Communication and Acoustic Behavior of Dolphins and Whales’, in: Whitlow W.L. Au/Richard R. Fay/Arthur N. Popper, *Hearing by Whales and Dolphins* (SHAR 12; Springer Verlag, 2000), 156-224.

Vragen zet in beweging

Het stellen van vragen is een van de belangrijkste vormen van menselijke communicatie. Er zijn allerlei verschillende soorten vragen. Al sinds de Oudheid worden er indelingen gemaakt in vragen.² Het gemeenschappelijke aan alle vragen is dat ze bedoeld zijn om iets in beweging te brengen.

Naar aanleiding van sommige vragen gaan mensen dingen doen. Als een poes in de gang staat te miauwen voor de deur, weten we dat ze naar buiten wil en staan we wellicht op om de deur te openen. In het Evangelie van Lucas vertelt Jezus zijn publiek over een man die midden in de nacht naar een vriend gaat om brood te vragen, want hij heeft niets in huis, terwijl hij een andere vriend te gast gekregen heeft. Alhoewel misschien de man die wakker gemaakt wordt, geneigd is om zijn vriend weg te sturen, geeft hij het brood toch. De reden is misschien niet eens dat het om vrienden onderling gaat, maar volgens Jezus is het ook goed zo te handelen om van het gezeur af te zijn (11:8-11). Dat verhaal is een inleiding op Jezus' opmerkingen over de vader die zijn kinderen brood geeft wanneer zij daar om vragen. Vragen kunnen mensen dus, al dan niet enthousiast, letterlijk in beweging zetten.

Vragen kunnen mensen ook op een andere manier in beweging brengen. Dit boek is het resultaat van een vraag van de redacteurs om bijdragen voor een project over vragen in religieuze en filosofische wijsheidstradities. Zo kunnen vragen het begin zijn van een samenwerkingsproject.

Heel veel vragen zijn echter vooral bedoeld om de hersens aan te zetten tot bewegen. Vragen zijn heel belangrijk bij het leren, bijvoorbeeld bij dat van kinderen. Een leraar of lerares stelt vragen die bedoeld zijn om kinderen aan het denken te zetten. Een veel gebruikte werkvorm in het huidige onderwijs is de woordspin. Zo'n 'spin' begint met een vraag. In een les maatschappijleer kan de vraag zijn: wat is een stad? Kinderen mogen dan om de beurt zeggen wat volgens hen

2 In *Institutio oratoria* 9 bespreekt Quintilianus (ca. 35-ca. 100) welke soorten vragen er zijn die je kunt gebruiken bij redevoeringen. Voor een Nederlandse vertaling: Piet Gerbrandy, *Marcus Fabius Quintilianus: De opleiding tot redenaar* (Groningen: Historische Uitgeverij Groningen, 2001).

een stad tot stad maakt: een burgemeester, het aantal inwoners, veel straten, huizen en mooie parken. Maar hoort een stad een ziekenhuis te hebben, een middelbare school?

Zo'n woordspin is trouwens zo oud als de weg naar Rome, of misschien zelfs ouder. Wanneer Prediker in het begin van zijn boek de wijsheid noemt, dan geeft hij geen definitie, maar een aantal begrippen: 'ijdelheid', 'onder de zon', 'nieuw'. Deze begrippen staan echter niet los van de kernvraag die Prediker wil stellen: welk voordeel heeft de mens van al zijn arbeid, die hij werkt onder de zon?³

Leraren gebruiken dus vragen om mensen aan het denken te zetten. Kinderen, maar ook volwassenen worden door vragen aangezet tot denken.

Mensen kunnen echter ook leraar en leerling tegelijk zijn door zichzelf vragen te stellen om te leren. Dat kunnen heel eenvoudige vragen zijn, zoals: hoe vul ik mijn belastingformulier in? Het kunnen ook moeilijkere vragen zijn, zoals: wat voor een ziekte heeft deze vrouw, wanneer ze deze symptomen heeft? Ook dan brengen vragen in beweging. Wanneer ik een antwoord gekregen heb op mijn vraag, kan ik iets wat ik daarvoor niet kon.

Sommige vragen lijken niet echt een vraag, maar zijn dat in zekere zin toch. Dat is zeker zo in de digitale wereld. Je wilt wat weten over een bepaalde fiets en je typt het woord in bij de zoekmachine op je computer. Formeel is het woord 'fiets' geen vraag, maar voor de digitale zoekmachine wél. En zo krijg je een tekst waarin een aantal antwoorden op vragen voorkomen die je nog niet eens hebt gesteld.

Sommige vragen lijken een vraag, maar zijn dat eigenlijk helemaal niet. Zo zijn sommige Kamervragen eerder een strategisch-politiek spel dan een vraag om een antwoord. Meer specifiek kennen we het verschijnsel retorische vragen. Iemand stelt een vraag, maar uit de manier waarop de vraag gesteld wordt, is al duidelijk wat het antwoord moet zijn.

3 Ludger Schwienhorst-Schönberger, *Kohelet* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament; Freiburg: Herder, 2004), 61.148-154, beschouwt *Fragen* als een van de genres van het boek Prediker, terwijl hij Prediker 1:2 als *Leitfrage* van het gehele boek interpreteert.

De pedagogie van vragen

Vragen zijn, zoals boven al gesteld, een belangrijke vorm van communicatie. Ze hebben in het verleden een belangrijke rol gespeeld in leersituaties, en doen dat vandaag de dag nog steeds. Natuurlijk zijn er bepaalde leertradities waarin studenten afgeleerd wordt om vragen te stellen. Dat zijn die lessituaties waarbij leerlingen of studenten de mening van de docent bijvoorbeeld uit hun hoofd moeten leren en die kennis wordt dan vervolgens getest in proefwerken en tentamens. Dat wordt tegenwoordig veelal als een ouderwetse manier van leren beschouwd. Vragen stellen aan studenten en leerlingen wordt dan gezien als een meer moderne vorm van leren.

In dit boek worden echter vanuit zeer verschillende perspectieven teksten uit het verleden gepresenteerd waarin op een of andere manier vragen een belangrijke rol spelen. Het boek sluit daarom aan bij onze eerdere bundel *Modellen van Leraarschap*. Daarin bespraken een aantal docenten van Tilburg School of Catholic Theology leraren uit de geschiedenis van theologie en filosofie.⁴ Jesaja, Socrates, Jezus Sirach, Job, Jezus van Nazaret, maar ook Augustinus, Franciscus, Thomas van Aquino en zelfs kardinaal Willebrands en een computergame kwamen voorbij. In dat boek werd al opgemerkt dat Jezus zoveel vragen stelt in het Evangelie en dat juist dat vragen stellen hem typeert als leraar.⁵

In deze nieuwe bundel zijn het opnieuw vooral docenten van de bovengenoemde faculteit die een bijdrage hebben geschreven, gefocust op hoe leraren als Socrates, Jesaja, Jezus van Nazaret, Augustinus, Thomas van Aquino, Heidegger en Charles Taylor vragen gebruiken. Aldus gaan wij in op een veelheid aan religieuze en filosofische tradities. Naast het christendom krijgen ook jodendom en islam aandacht, behalve de klassieke Griekse filosofie ook de moderne filosofische stromingen.

4 Bart Koet/Archibald van Wieringen, *Modellen van leraarschap: Van Jesaja tot Bioshock (Utrechtse Studies 19)*; Almere: Parthenon, (2017), 9-19. Zie ook: Bart Koet/Archibald van Wieringen, *Multiple Teachers in Biblical Texts* (CBET 88; Leuven: Peeters, 2017).

5 Bart J. Koet, 'Jezus als leerling in Lucas 2:46: Vragen stellen als het begin van leraar zijn', in: Koet/Van Wieringen, *Modellen van Leraarschap*, 76-93.

Vragen, vragen en nog eens vragen

Vele vragen. Vele soorten vragen. Vele definities van wat een vraag is. Dat komen we allemaal tegen in de religieuze en filosofische tradities die de hedendaagse westerse cultuur en onderwijsvormen hebben bepaald. In deze bundel komt die veelheid aan definities van wat een vraag is, en bovenal die veelheid aan vragen en soorten vragen uitvoerig aan bod. Want vragen staat vrij – altijd en overal.

In deze bundel start het vragen, vanzelfsprekend, met Socrates. Rudi te Velde plaatst Socrates in een breder kader en laat aldus zien dat elke filosofie start met het stellen van vragen. Maar er bestaan twee verschillende waarderingen van de vraag in de filosofie: enerzijds de opvatting dat de vraag wezenlijk gericht is op een mogelijk antwoord, anderzijds de waardering van de vraag als de specifieke wijze waarop filosofische openheid voor een fenomeen gecreëerd wordt waarbij ieder antwoord voorlopig moet blijven. Terwijl we de eerste opvatting terugzien bij de grote Griekse filosofen als Socrates, Plato en Aristoteles, maar tevens bij andere grote denkers, zoals Thomas van Aquino in de middeleeuwen, is Martin Heidegger in de twintigste eeuw juist een vertolker van de tweede opvatting.

Op een heel eigen manier is de vraag aanwezig in het oudtestamentische denken. Zij staat ten dienste van de communicatie tussen de Heer God en zijn volk. Een uitdagende communicatie, waarin de vraag tevens de lezer van de bijbelse tekst in het proces van God en zijn volk wenst te betrekken. Archibald van Wieringen legt dit uit aan de hand van een voorbeeld: in het beroemde lied van de wijngaard in het profetenboek Jesaja worden de communicatiepartners zich bewust van hun onderlinge relaties en wordt een mogelijkheid aangereikt een nieuwe toekomst op te bouwen over miscommunicaties heen.

Ook in het Nieuwe Testament zijn vragen wezenlijk. Bart Koet maakt duidelijk dat Jezus als leraar vooral vraagt. Daartoe gebruikt Jezus verschillende soorten vragen, zoals de ja-nee-vraag, de open vraag en de retorische vraag. Steeds opnieuw staat het stellen van vragen bij Jezus ten dienste van de lerende communicatie die hij met zijn gesprekspartners aangaat. Jezus geeft geen pasklare antwoorden, maar door middel van vragen, van tekenhandelingen en parabelver-

haaltjes zet hij zijn toehoorder aan het werk. De vraag is bij Jezus aldus een existentieel onderdeel van zijn leer methode.

De rabbijnse traditie breidt het bijbelse model van vragen verder uit. Leo Mock bespreekt de liturgische tekst voor de seideravond op de eerste dag van Pesach (de Haggada) als exemplarisch model voor het belang van vragen binnen de rabbijnse traditie. De vragen daar worden toegespitst op menstypen en de ontwikkelingsfase van het kind of adolescent. Omdat de vragen liturgisch min of meer vastliggen, rijst de vraag of het wel échte vragen en antwoorden zijn. De rabbijnse traditie blijkt echter vitaal om nieuwe betekenissen te geven aan deze traditionele vragen en antwoorden die passen bij een nieuw tijdvak en zijn uitdagingen.

Paul van Geest laat zien dat de veelgelezen *Belijdenissen* van Augustinus in hoge mate worden vormgegeven door de vragen die erin gesteld worden. Wanneer de orthodoxie gewaarborgd is, blijkt Augustinus juist vragen te stellen om te laten zien hoe complex God, de Drie-ene, is op een voor mensen eigenlijk onbegrijpelijke wijze. Augustinus' dogmatiek is niet gegoten in beton. Mensen kunnen God volgens hem juist het best op het spoor komen door niet aflatend te vragen naar wie en hoe God is.

In de *Dialogen* van paus Gregorius de Grote wordt in het laatste deel een discussie gevoerd over het voortbestaan van de ziel na de dood van het lichaam. De diaken Petrus, vriend en vertrouweling van Gregorius de Grote, is de vragensteller. Hij verdedigt de overtuiging van 'velen in de Kerk' die twijfelen aan een activiteit van de ziel na de dood. Arnold Smeets volgt het spoor van de gestelde vragen en laat zien dat die een uiting zijn van de rationele kritiek op dit geloofsgoed, maar vooral functioneren als een narratief middel om het standpunt van Gregorius helder uiteen te zetten en de twijfelaars aan het twijfelen te brengen over hun rationele scepsis.

Hoewel nog nauwelijks onderzocht, spelen vragen in de Qur'ān eveneens een belangwekkende rol. Moulay Abdallah Ghzili besteedt, na een overzicht van alle soorten vragen die in de Qur'ān voorkomen en de vragende voornaamwoorden die deze vragen kunnen bepalen, uitvoerig aandacht aan de retorische vraag. Deze is mede herkenbaar door de intonatie van de tekst bij het hardop voorlezen. De retorische

vragen bewegen de luisteraar (en de lezer) tot aanvaarding van het geloof. Terwijl vele retorische vragen een ondertoon van verwijt of afwijzing hebben, maakt de narratieve context dat een retorische vraag ook positief gebruikt kan zijn.

In het spirituele leven van Franciscus van Assisi staat de steeds terugkerende vraag centraal: wat wilt Gij dat ik doe? Willem Marie Speelman verdedigt de opvatting dat – in tegenstelling tot Socrates' vragen, die gericht waren op het weten – Franciscus' kernvraag juist verstaan moet worden tegen de bijbelse achtergrond van het verlangen naar eeuwig leven. Franciscus is met zijn vraag niet uit op het oplossen van een academisch probleem, maar gericht op de communicatieve relatie: doel van zijn vraag is niet dat de vraag verdwijnt, maar dat zij de mens blijvend richt op het leven in harmonieuze verhoudingen, met God en met zijn medemensen.

Het stellen van vragen is als literair genre en als methode kenmerkend voor de scholastieke theologie, waarvan Thomas van Aquino de bekendste vertegenwoordiger is. Harm Goris en Henk Schoot maken duidelijk dat de scholastieke vraagmethode zich vanaf ongeveer 1150 vooral ontwikkelt vanuit de universitaire onderwijspraktijk. De vragen zijn niet bedoeld om vast te stellen of te bewijzen dat een bepaalde uitspraak waar is, maar om de uitspraak te interpreteren en te begrijpen waaróm ze waar is. Gevaren van deze benadering zijn dat je je verliest in spitsvondigheden en het zicht op de structurele samenhang van de theologie kwijtraakt. Thomas weet evenwel op een vakkundige manier met de vraagmethode om te gaan. Voor hem is deze methode juist een specifieke vorm van navolging van Christus.

Rob Faesen wijst erop dat Ignatius' geestelijke pedagogie veel waarde hecht aan vragen. Het is evenwel niet Ignatius die vragen stelt; hij laat juist de leerling, dat wil zeggen degene die de Geestelijke oefeningen doet, vragen stellen. De reden hiervoor is dat Ignatius eigenlijk een pedagoog van de relatie is, en wel de relatie met God. Wie de Geestelijke oefeningen doet, heeft niet de begeleider als leraar, maar God zelf – zoals Ignatius het in zijn eigen leven ondervonden heeft tijdens zijn verblijf in Manresa. Het doel van de vragen is niet om een groter inzicht te verwerven in een bepaalde objectieve waarheid, maar wel om een Persoon dieper, persoonlijker en innerlijker te leren kennen.